

probléma, a lendületes és elméletileg egészen jól megalapozott elemzés háttérbe szorítja kétségeinket.

Horváth Sándor munkája úttörő jellegű. Ebbe a kijelentésembe csaknem mindent bele lehet képzelni. Az úttörők munkája tiszteletet parancsol, nehéz, nem mindig megértett és buktatókkal terhes. *A kapu és a határ* jól mutatja a lehetőségeket, s egyben a hibaforrásokat is, amelyek az életmód, a mindennapok felé forduló történések, a szociológia és a szociálpszichológia határterületén mozgó kutatók munkájában rejlenek. A szerző megküzd hatalmas forrásanyagával-forrásaival, és néha talán a kellő óvatosság félretétele miatt alulmarad velük szemben. Mindazonáltal könyve jó példákkal szolgál az új utakat, új témákat kereső társadalomtörténet számára: hogyan lehet, hogyan kell egyesíteni elméletet és leírást, hogyan lehet „könnyű” forrásokból „fajsúlyos” elemzést készíteni. A forráskezelés kiforratlansága sem írható csak a szerző rovására – kiforratlanságról beszélek, hiszen előkép kevés van, nincs vagy alig létezik a korszakkal foglalkozó életmód-történeti munka, tehát a szerzőnek magának kellett megtalálnia és értelmeznie-értékelnie forrásait. A siker siker, a hibák felbukkanása pedig segít abban, hogy a további kutatások kikerüljék őket.

KISS LÁSZLÓ

Kálmán László – Trón Viktor: Bevezetés a nyelvtudományba

Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2005.
155 old., 1890 Ft (*Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához XLVI-II*)

A nyelvészeti szakkiadónak tekinthető Tinta Könyvkiadó méltán jó hírű, megújult külsejű „Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához” című sorozata újabb kötetel gyarapodott, amely a nyelvészet alapjaiba kíván

bevezetést nyújtani. Szerzői Kálmán László, az ELTE BTK elméleti nyelvészet szakának oktatója, a MTA Nyelvtudományi Intézetének munkatársa és Trón Viktor, az Edinburgh-i Egyetem doktorandusza, mindketten szakterületük ismert kutatói; különösen Kálmán, aki az elmúlt években számos alkalommal törekedett megismertetni a modern nyelvtudomány gondolatvilágával és eszközrendszerével az itthoni, „hagyományos” felfogásban dolgozó nyelvészeket s nem utolsósorban az érdeklődő nagyközönséget. (Itt elsősorban Nádasy Ádámmal közösen írt ismeretterjesztő munkájára gondolok [*Hárompercek a nyelvről*. Osiris, Bp., 1999], melynek alapjául egy rádióműsor-sorozat szolgált.) Írásukat tehát a modern nyelvészeti kutatások tankönyvformátumú esszenciájaként is érdemes szemlélni, ami műfajában Magyarországon hiánypótló, hiszen összefoglaló általános nyelvészeti szakmunkák jelentek meg eddig is, de tankönyv egy sem. (David Crystal munkája [*A nyelv enciklopédiája*. Osiris, Bp., 1998] kissé általános, a Kenesei István szerkesztette *A nyelv és a nyelvek* [Akadémiai, Bp., 2004⁵] inkább ismeretterjesztő, s teljes mértékben ez utóbbi stílusba illeszkedik, és csak néhány, kiválasztott témával foglalkozik Kálmán és Nádasy idézett műve, valamint Nádasy Ádám idevágó munkássága, melyből az *Ízlések és szabályok. Írások nyelvről, nyelvészetről 1990–2002* [Magvető, Bp., 2003] című kötete nyújt válogatást.)

A bevezetéssel, olvasmányjegyzéssel, fogalomtárral (128–146. old.) és tárgymutatóval keretezett könyv kilenc fejezetre tagolódik: *Nyelv és nyelvtudomány, Kognitív képességek és a nyelv, Nyelvváltozatok, A nyelv használata, Fonetika és fonológia, Alaktan, Mondattan, Történeti nyelvészet, A nyelvtudomány története*. A kötetben nyomdahiábák csak szórványosan fordulnak elő: pferde (61. old.), szólakok (128. old.). A beosztás logikus, kívánnivalót nem hagy maga után, kivéve, hogy a történeti nyelvészetre – nyelvtudományi szerepét tekintve – aránytalanul kis rész jutott. Az alapos olvasmányjegyzék a magyarul megjelent jelentékenyebb általános, illetve magyar nyelvészeti

munkákat tartalmazza. Néhány megjegyzés azért idekiváncokzik: a magyar nyelvtörténet ismertetésekor hiba a legújabb kézikönyvet kihagyni (Kiss Jenő – Pusztai Ferenc [szerk.]: *Magyar nyelvtörténet*. Osiris, Bp., 2003); Gr. S. Krantz munkája viszont (*Az európai nyelvek földrajzi kialakulása*. Magánkiadás, 2000) – a kedvező itthoni kritika ellenére (vö. Szántay Antal recenzióját az eredeti, angol nyelvű kiadásról: *Keletkutatás*, 1995. tavasz, 119–126. old.) – finoman fogalmazva naiv, szigorúan nézve áltudományos munka, ezért felvétele hiba. Arról nem is beszélve, hogy nem illik olyan munkára hivatkozni, amelyet a szerzők sosem forgattak – ugyanis ha olvasták volna, nem vették volna fel az olvasmányjegyzékbe. Továbbá nem előnyös Fodor István módfelett problematikus munkájának felvétele sem (*A világ nyelvei és nyelvcsaládjai*. Tinta, Bp., 2003 – erről lásd Simon Zsolt: *Új kézikönyv a világ nyelveiről*. *BUKSZ*, 2004. tavasz, 30–40. old.)

Az egyes fejezetek a címükben jelölt témakörök alapfogalmait és néhány érdekesebb problémáját ismeretik, egyúttal példákon keresztül ízelítőt adva a modern nyelvészet hipotetikus-deduktív megközelítési módszeréből. Sem az alapfogalmakat, sem a példákat nem bonyolítják túl, s igyekeznek nem betagozódni egy adott nyelvméleti irányzatba, így munkájuk valójában elsősorban a nyelvészeti gondolkodásba vezet be, ezért is szolgálhat minden olvasónak számos tanulsággal. Két további fontos, általános tulajdonsága a kötetnek, hogy egyrészt felvilágosító munkát végez a nyelvi téveszmékkel szemben, másrészt kritikus szemléletet képvisel. A küzdelem a nyelvi téveszmék ellen már-már társadalmi érdek, hiszen igen fontos, hogy a mai, globalizálódott világban az emberek belásák, nincsenek jobb vagy rosszabb (22. old.), bonyolultabb vagy egyszerűbb nyelvek (94. old.) – s hogy a nyelvművelés nem része a nyelvtudománynak (11. old., vö. a 102. old. megjegyzéseivel). Ide tartozik az az öröndetes mozzanat is, hogy a szerzőpáros a legnagyobb természetességgel utal a mai magyar köznyelv olyan jelenségeire, mint a *-banl-ben* rag beolvadása a *-bal-be* ragba, vagy

az ikes ragozás leépülése. (Többek között e jelenségek alapos, mégis olvasmányos nyelvészeti elemzését kínálja É. Kiss Katalin munkája: *Anyanyelvünk állapotáról*. Osiris, Bp., 2004, különösen 52–56. old.)

A nyelvtudomány történetét taglaló rész önmagában már azért is értékes, mert döntő részében az elmúlt fél évszázad iskoláit tárgyalja – pontosan azt az időszakot, amelyet a magyar nyelven megjelent idevágó szakirodalom rendkívül elnagyoltan mutat be (vö. Robert Henry Robins: *A nyelvészet rövid története*. Osiris–Tinta, Bp., 1999. 249–265. old.). A könyv érdeke, hogy az egymással versengő elméleteket, iskolákat, nyelvtanokat azonos terjedelemben tárgyalja, érzékeltetve, hogy messze még a konszenzus arról, melyik a legadekvátabb modell. Az olyan szubjektív megjegyzésektől, mint „az amerikai deskriptív (leíró) nyelvészeti irányzat, amely kétségtelenül a nyelvészet világtörténetének egyik csúcspontja” (107. old.), vagy a Chomskyhoz fűzött dicshimnuszoktól („egyedi és megismételhetetlen” hatás, 111. old.) nagy jóindulattal most eltekintenek. A könyv szemlélete természetesen a „hagyományos” nyelvtan kategóriával való kritikus szembenállásban is megnyilvánul, például a szófajok (71–72. old.) vagy a képző/jel/rag besorolás (77. old.) kérdésében.

Mindazonáltal akad néhány figyelemre méltó jelenség a munkában, amellyel nem árt, ha tanulmányozója tisztában van.

Az első mindjárt a nyelvtudomány területeit érinti. A szerzőpáros szerint a nyelvészetbe az általános (elméleti) nyelvészet, a leíró nyelvészet és különféle határtudományok (rétorika, filológia, szociolingvisztika stb.) tartoznak; ezenkívül van még alkalmazott nyelvészet, ahova például a nyelvoktatás módszertana tartozik (9–12. old.). Azon lehet vitatkozni, miért épp a rétorika a határtudomány és a nyelvoktatás módszertana az alkalmazott nyelvészet, s nem fordítva; vagy e határtudományokat és az úgynevezett alkalmazott nyelvészetet egyáltalán miért a nyelvészethez, s miért ne máshová soroljuk (a nyelvoktatás módszertanát a pedagógiához vagy pszichológiához) – de ez inkább csak terminológiai, s mint

olyan kevésbé lényeges probléma. Az viszont mégis meglehetősen, hogy e felsorolás szerint a történeti nyelvészet nem része a nyelvtudománynak! Természetesen a szerzők később utalnak arra, hogy Saussure óta szétválasztjuk a szinkrón és diakrón megközelítést (14–15. old.), de kísérletet sem tesznek arra, hogy ezt integrálják a nyelvészet területeiről szóló okfejtésükbe. Ezért célszerű felidézni még egyszer: a nyelvészettnek mint olyannak, mivel ugyanarra a nyelvi jelenségre kétféleképpen lehet rákérdezni és válaszolni, két fő területe van, mégpedig a történeti nyelvészet és a szinkrón nyelvészet (amely utóbbit a szerzők elméleti, illetve leíró nyelvészetre bontanak, erről lentebb). Minden egyéb tehát „alkalmazott nyelvészet” vagy „határtudomány”, ízlés szerint.

Több más apró jeltől, tárgyi tévedésből is kitűnik, hogy a szerzőpáros nem tudott mit kezdeni a történeti nyelvészettel. Valamilyen okból a nyelv kialakulását a történeti nyelvészet címszó alatt tárgyalják (92–93. old.), ami azért problematikus, mert azt sugallja, hogy az állati kommunikációtól a kettős tagolású emberi nyelv megjelenéséig tartó evolúciós folyamatot ugyanazon tényezők irányították, mint az emberi nyelvek változását – akkor viszont a nyelveknek is evolúciója, fejlődése volna, de egy ilyen csacsksággal minden bizonnyal a szerzők egyike sem óhajtana azonosulni. Szintén helytelen azt állítani, hogy a családfelemélettel szemben ma a hullámelmélet modellálja a nyelvi rokonságot (104. old.). Ez egyszerűen azért nem igaz, mert az igényesebb mai elemzések, nem túlzottan meglepő módon, a két elméletet kombinálják (vagy megmaradnak a családfeleméletnél, amelyet, melleleg, egyenesen implikál a hangtörvény fogalma, a történeti nyelvészet egyik alappozitívuma). E fejezet elnagyoltságát mi sem jelzi jobban, mint hogy nem találkozik a kötetben a külső, illetve belső nyelvtörténet alapvető fogalmaival, vagy épp az összehasonlító nyelvészettel, amely azért mégiscsak a történeti nyelvészet messze legvirágzóbb ága (elég itt az indogermanisztikára vagy a finnugrisztikára gondolni). Ha pedig itt-ott a szerzők mégis belemerülnek a témá-

ba, vagy olyan szubjektív – s egyébként anakronisztikus – kijelentést tesznek, mint hogy az indoeurópai nyelvtudomány legfontosabb felfedezése az európai nyelveket a szanszkrit-hoz fűző genetikai kapcsolat felismerése volt (104. old.), vagy *bon mot*-nak tűnő, de valójában komoly félreértést tartalmazó, odavetett megjegyzéseket, mint hogy Filipp Fjodorovics Fortunatov helyezte volna új alapokra az indogermanisztikát (106. old.). Nyilvánvalóan a történeti nyelvészetben való járatlanságukból fakad az a megmosolyogtató megjegyzés is, hogy a nyelvtudomány *lingua francája* az angol (31. old.). Különösen ebben az összefüggésben legalábbis érdekes megfogalmazás, hogy Saussure nézetei „életében csekély hatással voltak a világ nyelvészetére” (105. old.), majd a következő bekezdést a teljességgel összefüggéstelen megjegyzéssel kezdik, hogy Saussure-nek még egyetemi hallgató korában megjelent az *Értekezés a magánhangzók eredeti rendszeréről az indoeurópai nyelvekben* c. nagyobb lélegzetű tanulmánya. Az elkövetkező évtizedekben ettől a munkától volt hangos az akkori nyelvtudomány – s melleleg a mai indogermanisztika egyik alapvető tézise, a laringális-elmélet is innen ered: ha már valaki új alapokra helyezte az indogermanisztikát, az Saussure volt, nem pedig Fortunatov. Persze ha a nyelvtudomány csak az elméleti és leíró nyelvészet...

A szerzőpáros komoly erőfeszítéseket tesz, hogy szétválassza az elméleti nyelvészetet a leíró nyelvészettől, mondván, az elméleti nyelvészek csak a nyelvek általános törvényszerűségeivel foglalkoznak, a leíró nyelvészek pedig egy-egy adott nyelv nyelvtanával. Azt azonban ők is elismerik, hogy az elméleti nyelvészek csak a maguk vagy a leíró nyelvészek által elvégzett kutatások alapján dolgozhatnak, s hogy ráadásul az elméleti nyelvészek munkássága is hat a leíró nyelvészekre. Azaz a két „tudományág” szétválasztása mesterkéltséggel, több, módszertanilag is kifogásolható, hiszen vegytiszta esetben az elméleti nyelvészek nyelvtudás nélkül is dolgozhatnak, mivel ők csak összeréblyezik a szakirodalomból a közös elemeket. Az ebből logikusan kö-

vetkező elméleti nyelvészeti álláspont, azaz hogy kellő nyelvismeret és filológiai képzettség nélkül is lehetne nyelvészetet művelni, képtelenség.

A recenzens végül, a mű minden értéke ellenére, keserű szájjal csukta be a könyvet. Ennek elsősorban az az oka, hogy amint a szerzők kilépnek szakterületükről, számos tárgyi tévedést követnek el (a fentiekben túl). Az elméleti nyelvészetben intézményi nemesedett, hogy az elméletek alapjául, illetve illusztrációjául olyan nyelvek adatait választják, melyeket a szerzők maguk egyáltalán nem vagy meglehetősen felületesen ismernek (a fenti hozzáállás szellemében). E meghökentető gyakorlatnak igen kellemetlen és sajnos igen gyakori következménye, hogy elemi nyelvi hibákat ejtenek: e kötetnél maradvány, a latin *schola* szónak a *scholae* nem többes szám tárgyesete (az ugyanis *scholas*), a *scholibus* pedig nem többes számú részes esete és ablatívusa, az ugyanis *scholis* (mindkettő a 76. old. – ezen erős tévedést sem a két lektor, sem a kéziratot elolvasó további *kilenc* [!] nyelvész nem vette észre). Íme, ide vezet, ha az elméleti nyelvészet elválik a leíró nyelvészettől. E gyakorlat jogos visszatetszést kelt az egyes nyelvek „hagyományos” nyelvészeiben, akik nem ismerik ugyan a modern nyelvészeti iskolákat, ellenben még tanultak nyelveket az angol kivül is. Így azután, tekintet nélkül például az adott munka amúgy esetlegesen számos érdemére, vonakodnak az efféle művek forgatásától.

A nyelvi hibáknál maradvány, a recenzens nem érti, miért az ógörög nevek szerepelnek magyaros átírásban, s miért a szanszkrit nevek tudományosan (miért nem fordítva? vagy még inkább, miért nem egységesen?), de ha már így történt, legalább jó lett volna egységesen átírni, nem pedig a *paidion* és *Athénai* szavak esetében egy egyébként Magyarországon nem is használatos tudományos átírást (nyomdahiabán) alkalmazni (100. old.). Továbbá, akármelyik átírást alkalmaznak is, célszerű lett volna elkerülni a téves átírásokat: *Protagorasz*, *Apolloniosz* helyesen *Prótagorasz*, *Apollóniosz*; a nagy ind nyelvész neve (*Pāṇini*) és munkájának címe (*Aṣṭādhyāyī*) pedig összesen négy átírási hibát tartalmaz (101. old.).

Téves állítás az is, hogy a magyar nyelv állattenyésztéssel kapcsolatos szavainak többsége az indoiráni, a földműveléssel kapcsolatos szavai pedig a szláv nyelvekből származnak (95. old.): alapvetően ugyanis mindkét réteg török eredetű. (Ez melleleg középiskolai tananyag. A kérdés irodalma igen tekintélyes, ezért csak egy viszonylag új kézikönyvet ajánlok a szerzők figyelmébe: Gerstner Károly: *A magyar nyelv szókészlete*. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *A magyar nyelv kézikönyve*. Akadémiai, Bp., 2003. 122–123. old.)

A recenzens arra is roppant kíváncsi lenne, melyek a többször emlegetett hatezer éves nyelvemlékek, illetve írásrendszerek (94. és 99. old.). Mint köztudomású, a valódi írás Mezopotámiában jelent meg, az Uruk IV. írásfázisban (kb. i. e. 3300–3100), de az írás jellegéből és a szövegek tartalmából fakadóan ezek még nem tekinthetők nyelvemlékeknek, csak a soron következő Uruk III. írásfázisban, a Dzsemdet Naszr-korban (kb. i. e. 3100–2900) keletkezettek, azaz csupán ötezer éves nyelvemlékekkel számolhatunk. (Magyarul összefoglalólag lásd Kalla Gábor: *Az információátvitel és -átadás korai technikái Mezopotámiában*. *Világtörténet*, 1996. ősz-tél, 36–61. old.) Az írástörténeti fejezet (99–100. old.) általában véve rossz: nem a görög írás az első betűírás (az volt már korábban például az ugariti, a proto-sínai, a proto-kánaáni, a föníciai és az arámi is), továbbá nem a föníciai írás a héber írás leszármazottja, hanem épp fordítva (vö. M. O'Connor: *Epigraphic Semitic Scripts*. In: Peter T. Daniels – William Bright: *The World's Writing Systems*. Oxford University Press, New York–Oxford, 1996. 88–107. old.).

Összefoglalóan: a recenzens azt javasolja a szerzőknek, minél előbb távolítsák el a kisszámú, de annál bosszantóbb tárgyi tévedést, hogy kötetük elfoglalhassa méltó helyét a felsőoktatási tananyagban. Az új, szétzilált bölcsészképzésben ugyanis óriási szükség lesz egy megbízható, szilárd nyelvészeti alapokat kínáló tankönyvre, amelynek e munka tökéletesen megfelelné, ha jóval gondosabban írták volna meg.

SIMON ZSOLT

Koltai Tamás: Színházi szívesség

Noran, Budapest, 2005. 383 old., 2500 Ft

Koltai Tamás, a *Színház* című folyóirat főszerkesztője, a szaklapban megjelenő kritikái és esszéi mellett hétről hétre publikál az *Élet és Irodalom* hasábjain, és írásait rendszeresen – gyakorlatilag évente – kötetbe szerkesztve is megjelenteti. (*Mi néki Hecuba?* 2004; *Néző.Pont.* 2003; *Bohóc ül a koronában.* 2002; *Nemzeti történet, avagy színház a cethal hátán.* 2002; *A láthatatlan színház.* 2001; *Szeret, nem szeret.* 2000) Munkáinak legutóbbi gyűjteményes kiadása, a *Színházi szívesség* a tavalyi könyvhétre jelent meg.

A kötet nagyrészt a 2003/2004-es évadban megjelent írásokból válogat, de nem pusztán kritikákat tartalmaz. Szerkezete a maga módján keretes, az első fejezetben (*Még mindig Kaposvár*) a kaposvári Csiky Gergely Színház elmúlt harminc évéről olvashatunk egy hosszabb lélegzetvételű esszét, melyet a *Csak egy szög* előadásáról szóló kritika követ, majd egy interjú Babarczy Lászlóval, a színház igazgatójával. A középső rész négy fejezete a voltaképpen, tematikusan csoportosított kritikagyűjtemény: hosszabb-rövidebb írások először magyar, utána klasszikus, majd modern darabok előadásáról. Az utolsó két fejezetbe pedig (*Valódi és mű, Színház és nem színház*) publicisztikai jellegű vagy különleges alkalmakra (pl. színházi világnap, kulturális konferencia a Parlamentben az EU-csatlakozás kapcsán) készült írások kerültek. A kritikus az évad fontosabb színházi előadásairól és eseményeiről